

«Η παράδοση της κοινής και της κατ' ιδίαν προσευχής, με ειδική αναφορά στο Ωρολόγιο του Θηκαρά»

του Παναγιώτη Σκαλτσή

* * *

Στην ως άνω μονογραφία η οποία διαιρείται σε τρία κεφάλαια εξετάζεται σε βάθος η κατά τη μακραίωνη πατερική και λειτουργική παράδοση σχέση της κοινής και της κατ' ιδίαν προσευχής. Μελετώνται διεξοδικά όλες οι σχετικές με το θέμα αυτό πηγές, καταγράφονται τα διάφορα προσευχητικά πρότυπα όπως αυτά διαμορφώθηκαν στην ιστορία της θείας λατρείας, παρουσιάζονται τόσο τα εκκλησιολογικά κριτήρια, όσο και το ευχαριστιακό υπόβαθρο της ενότητας κοινής και κατ' ιδίαν προσευχής, και εντοπίζονται οι ακραίες, υπερασκητικές και χωρίς θεολογικές και εκκλησιολογικές προϋποθέσεις εκείνες τάσεις που διαχρονικά υποτιμούν ή αρνούνται την κοινή λειτουργική προσευχή και τη μυστηριακή ζωή.

Συγκεκριμένα στο **πρώτο κεφάλαιο** το οποίο επιγράφεται **«Η κοινή και η κατ' ιδίαν προσευχή στα πλαίσια της αδιαλείπτου λατρείας. Γενική θεώρηση»**, γίνεται λόγος για την έννοια της συνεχούς και αενάου λατρείας στην οποίαν εντάσσεται τόσο η κατ' ιδίαν νοερά προσευχή, όσο και οι συγκεκριμένοι καιροί της κοινής λατρείας. Δίδεται ο ορισμός της κοινής προσευχής ως *«επί το αυτό»* και *«εν εκκλησία»* συνάξεως του λαού του Θεού με δοξολογικό και ευχαριστιακό χαρακτήρα, αλλά και της κατ' ιδίαν που γίνεται *«εις το ταμείον»* και *«εν κρυπτώ»*, σε κάθε τόπο και χρόνο με χαρακτήρα αιτήσεως.

Επισημαίνεται η ενότητα μεταξύ των δύο, εφόσον θεμελιώνονται στην ίδια εκκλησιολογική βάση και νοηματοδοτούνται από την κατ' εξοχήν κοινή σύναξη και κοινωνία που είναι η θεία Ευχαριστία. Παρουσιάζονται επίσης η ποικιλομορφία και τα διάφορα σχήματα της αδιαλείπτου λατρείας στα οποία δεν παρατηρείται καμμία αντίφαση, εφόσον στόχος του προσευχομένου μέσα από όλους τους τρόπους λατρείας είναι η καθαρά προσευχή, η κοινωνία με το Θεό, αλλά και η αγάπη στους ανθρώπους.

Στα πλαίσια αυτού του δυναμικού χαρακτήρα της κοινής και της κατ' ιδίαν προσευχής αναφέρονται οι δύο βασικές τάσεις και πρακτικές, αυτή των κοινοβιακών που δίδουν βαρύτητα στην κοινή ψαλμωδία και τη συχνή θεία μετάληψη, και αυτή των ησυχαστικών οι οποίοι έχουν το εργόχειρο, την κατ' ιδίαν ευχή και κοινωνούν μόνο το Σάββατο και την Κυριακή ή τις μεγάλες εορτές. Φαινόμενα όπως αυτό του Μεσσαλιανισμού δεν έχουν καμμία σχέση με την Ορθόδοξη λατρεία και την εμπειρία της Εκκλησίας, διότι ακριβώς με την πρόφαση της συνεχούς προσευχής αποστρέφονται τόσο το εργόχειρο, όσο και την κοινή λατρεία. Στην ατομική δε προσευχή την οποίαν υπεραμύνονται κυριαρχεί το εκστασιακό στοιχείο με απρεπείς και συγκεχυμένες κραυγές. Τέλος εξετάζονται οι πνευματικές προϋποθέσεις της κοινής και της κατ' ιδίαν προσευχής με την επισήμανση ότι η ολοκληρωμένη

προσευχή δεν εξαρτάται από τον τόνο της φωνής ή τα πολλά λόγια, αλλά από την πνευματική καρποφορία και την ειρήνευση του νου.

Το **δεύτερο κεφάλαιο** επιγράφεται «*Πρότυπα κοινής και κατ'ιδίαν προσευχής στις πηγές της θείας λατρείας*» και αρχικά διερευνώνται οι βιβλικές ρίζες της κοινής και της κατ'ιδίαν προσευχής. Αναφέρονται παραδείγματα τόσο από την Παλαιά, όσο και από την Καινή Διαθήκη, τονίζεται η δύναμη της παράδοσης στη διαμόρφωση νέων προσευχητικών δεδομένων, η συμβολή της ατομικής προσευχής στην εξέλιξη της κοινής νυχθημέρου λατρείας, και σχολιάζονται οι διάφορες γνώμες όσον αφορά την επίδραση της σχετικής με το θέμα της προσευχής πράξης της Παλαιάς Διαθήκης στη λατρευτική τάξη και την πνευματική ζωή των πρώτων χριστιανών. Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι η Παλαιά Διαθήκη έδωσε την έμπνευση και το πρότυπο διαμόρφωσης αντίστοιχων καιρών προσευχής και ακολουθιών στη χριστιανική Εκκλησία, αλλά η διδασκαλία και τα παράδειγμα του Ιησού έθεσαν την προσευχή σε νέα εντελώς βάση και προοπτική. Το όραμα των χριστιανών είναι να «*άδουσι ωδήν καινήν*» χωρίς το φαρισαϊκό πνεύμα τω Ιουδαίων και χωρίς τη βαττολογία των εθνικών.

Στη συνέχεια εξετάζεται η σχέση κοινής και κατ'ιδίαν προσευχής στις λειτουργικές πηγές της αρχαϊκής Εκκλησίας και τα ασκητικά κείμενα έως και το 10ο μ.Χ. αιώνα. Με βάση τα έργα αυτά φαίνεται ότι από το δεύτερο μ.Χ αιώνα και κυρίως από τον τέταρτο αιώνα γίνεται λόγος για καιρούς προσευχής δημοσίου χαρακτήρα με αντιφωνική ψαλμωδία, ευχές και ύμνους, όπως επίσης έχουμε και παραδείγματα τέλεσης της κοινής λατρείας κατ'ιδίαν όταν υπήρχαν ειδικοί λόγοι. Στα πλαίσια αυτής της έρευνας μελετώνται διάφορα προσευχητικά πρότυπα από τη μοναχική παράδοση τόσο τον κοινοβιατών, όσο και των ησυχαστών και σκητιωτών Πατέρων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα εκτός των αναχωρητών της ερήμου είναι αυτό του κοινοβίου του αγίου Παχωμίου, ο οποίος διέκρινε μεταξύ κοινής και κατ'ιδίαν προσευχής, και των αγίων Κασσιανού, Βαρσανουφίου, Βενεδίκτου κ.ά., όπου παρατηρείται πληθώρα κοινών και ατομικών ασκητικών κανόνων, από την πλέον απλή έκφραση της μονολογίστου ατομικής προσευχής έως την εικοσιτετράωρο ακοίμητο ακολουθία, διασώζονται πολλά στοιχεία για την αγρυπνία, τονίζεται το ψαλτήριο ως ο πυρήνας και το πλέον βασικό στοιχείο στη δομή και την τάξη κοινής και κατ'ιδίαν προσευχής, επισημαίνονται κάποια περιστατικά αυστηρής ατομικής άσκησης, αλλά τονίζεται η επικρατούσα πρακτική σεβασμού των κοινών τακτών συνάξεων και δη της θείας Ευχαριστίας.

Ακολούθως μελετάται η τάξη της κοινής και της κατ'ιδίαν προσευχής στη σπουδαιτική παράδοση και τα μοναστηριακά Τυπικά. Το ενδιαφέρον της σχετικής έρευνας εστιάζεται στις *Κατηχήσεις* και στην *Υποτύπωση* του αγίου Θεοδώρου του Στουδίτη όπου γίνεται λόγος για την τήρηση των ακολουθιών του νυχθημέρου, την από κοινού ψαλμωδία των ψαλμών και τη συνύπαρξη ατομικής και κοινής αδιαλείπτου λατρείας. Ερευνώνται επίσης τα κείμενα του Συμεών του νέου Θεολόγου και του μαθητού του Νικήτα Στηθάτου οι οποίοι υπεραμύνονται τόσο της κοινής

λατρείας όσο και της ατομικής προσευχής και εντάσσουν και τους δύο αυτούς τρόπους στη γενικότερη περί μυστικής ζωής και θεωρίας του Θεού διδασκαλίας των. Τονίζεται επίσης ο χαρισματικός χαρακτήρας της προσευχής και η ανάγκη συμμετοχής στο μυστήριο της ζωής, τη θεία Ευχαριστία. Ο άγιος Συμεών ο νέος θεολόγος αναφέρεται ιδιαίτερα στον ασκητικό κανόνα των μοναχών και στην εναλλαγή κοινής στο ναό λατρείας και ατομικής στο κελλί προσευχής προκειμένου να μην υπάρχει χρόνος για αργολογία. Δίνει οδηγίες για τη βίωση της ησυχίας την ώρα της λατρείας αλλά και για τον τρόπο προσευχής των μοναχών στην κατ' ιδίαν προσευχή. Αντικρούεται μάλιστα η άποψη ότι οι δύο αυτοί Πατέρες τάσσονται υπέρ της εξατομικευμένης προσευχής, κάτι που έχει αρνητικό αντίκτυπο στον εκκλησιαστικό χαρακτήρα της θείας λατρείας. Απεναντίας και οι δύο προτρέπουν τους μοναχούς να μην εγκαταλείπουν τις συνάξεις, να συμμετέχουν σ' αυτές με συντριβή και κατάνυξη και πάνω απ' όλα να έχουν μυστηριακή ζωή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την έρευνά μας παρουσιάζουν τα μοναστηριακά Τυπικά στα οποία κωδικοποιείται κατά κάποιον τρόπο η τάξη της θείας λατρείας, δίδεται μὲν προτεραιότητα στην κοινή λατρευτική ζωή, αλλά δεν υποτιμάται η κατά μόνας προσευχή. Όπως δε φαίνεται από το τυπικό του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτου ορίζονται οι προϋποθέσεις του κατ' ιδίαν κανόνα των ησυχαστών που διέμειναν στη Μονή, κατά το *Τυπικό* της Ευεργέτιδος μία ακόμη ατομική ακολουθία, αυτή των «Τυπικών», εντάσσεται στην κοινή λατρεία και σε άλλα *Τυπικά* ορίζεται η τάξη των γονυκλισιών τόσο των κοινών στο Ναό, όσο και των ατομικών στο κελλί. Η παλαιότατη επίσης πράξη της εναλλαγής αναγνώσεως, ευχής και ψαλμωδίας στην κοινή κυρίως αλλά και στην κατ' ιδίαν προσευχή εκφράζεται κατά ένα ιδανικό τρόπο στο *Τυπικό* της κελλιώτικης Αγρυπνίας κατά την οποία λεγόταν ιδιωτικά από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα ολόκληρο το ψαλτήριο με τροπάρια και ευχές μετά από κάθε κάθισμα. Αυτός ο τύπος προσευχής ακολουθήθηκε και από άλλους στους μετέπειτα αιώνες, τον μιμήθηκε δε με τον δικό του τρόπο και ο Θηκαράς, το Ωρολόγιο του οποίου απετέλεσε και την αφορμή διερεύνησης σε βάθος της προ αυτού προσευχητικής παράδοσης.

Η μελέτη μας αυτή εξετάζει ακόμη το πώς οι Πατέρες βίωναν την κοινή και την κατ' ιδίαν προσευχή κατά τη περίοδο του ησυχασμού (13^{ος} –14^{ος} αιώνας). Είναι μία εποχή κατά την οποία η διάκριση μεταξύ κοινοβιατών και σκητιωτών είχε παγιωθεί, από τους μεγάλους ησυχαστές Πατέρες. Διατυπώνονται τρόποι προσευχής για τους διαβιούντας κατά μόνας όπου επικρατεί η μέθοδος της νοεράς προσευχής, αλλά παρουσιάζονται και οι προϋποθέσεις συμμετοχής στην κοινή λατρεία, η οποία συμβάλλει τα μέγιστα στην οικοδομή του σώματος. Παρά τις επι μέρους διαφορές υπάρχει κοινή γραμμή σύμφωνα με την οποία ο στόχος είναι η αδιάλλειπτος λατρεία μέσα από τη μονολόγιστο ευχή, την κοινή ψαλμωδία και τη συμμετοχή στη θεία Ευχαριστία. Ο συνδυασμός αυτός και η εναλλαγή αναγνώσεως, ευχής και ψαλμωδίας συνάδει με την παράδοση και συμβάλλει στην αντιμετώπιση ακραίων αντιλήψεων που δεν αποδέχονται την κοινή λατρεία και τη μυστηριακή ζωή.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο έχει τον *τίτλο «Το Ωρολόγιο του Θηκαρά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδυασμού κοινής και κατ' ιδίαν προσευχής»*. Όπως ήδη αναφέραμε το πρωτότυπο αυτό Ωρολόγιο με εντελώς νέες δοξολογικές ευχές και κατανυκτικούς ύμνους «εις τύπον της αγίας Τριάδος» απετέλεσε και την αφορμή διερεύνησης τόσο των προ του Θηκαρά προσευχητικών προτύπων κοινής και κατ' ιδίαν προσευχής, όσο και της επίδρασης που είχε το εν λόγω Ωρολόγιο στη μετέπειτα λατρευτική πράξη και την πνευματική ζωή.

Με δεδομένο ότι το Ωρολόγιο του Θηκαρά μέχρι σήμερα δεν έχει μελετηθεί, στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η εποχή που έζησε ο Θηκαράς, οι θεολογικές τάσεις και οι περί λατρείας απόψεις που επικρατούσαν, οι πηγές του Ωρολογίου αυτού, η χειρόγραφη παράδοση και οι έντυπες εκδόσεις του, η δομή και η τυπολογία του Ωρολογίου του Θηκαρά, ο σκοπός για τον οποίον γράφτηκε, ο τρόπος με τον οποίον αξιοποιείτο στην κοινή και στην κατ' ιδίαν προσευχή και το πώς ο Θηκαράς ενέτασσε στο Ωρολόγιό του τη νοερά μονολόγιστο ευχή «*Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ του Θεού, ελέησόν με*».

Γενική εκτίμηση, μετά από εμβριθή μελέτη των χειρογράφων, των εντύπων και της σχετικής βιβλιογραφίας είναι ότι ο εκ Κωνσταντινουπόλεως μοναχός ή Ιερομόναχος του 14^{ου} αιώνα και επονομαζόμενος ψευδωνύμως Θηκαράς από το εργοχείρο με το οποίο ασχολείτο, δημιουργεί το έργο αυτό για να δοξολογήσει την Αγία Τριάδα, λόγω των τριαδολογικών ζητημάτων που υπήρχαν κατά την περίοδο του ησυχασμού, και για να αντιμετωπίσει τις Βογομιλικές αντιλήψεις που αποστρέφονταν τους ύμνους του Χριστού και τη μυστηριακή ζωή. Το Ωρολόγιο του Θηκαρά, έργο του 14^{ου} αιώνα και όχι του 11^{ου}, όπως λανθασμένα έχει υποστηριχθεί, μαρτυρείται σε εκατοντάδες χειρογράφων και με τα έντυπα έτυχε ευρείας διάδοσης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (κύριως 16^ο – 17^ο αι.) τόσο στον ελληνικό χώρο, κυρίως στο Άγιον Όρος, όσο και το σλαβικό Ορθόδοξο χώρο. Διασώζει αλλά και εμπλουτίζει τη νηπτική, ησυχαστική και λειτουργική παράδοση περί αδιαλείπτου λατρείας και ενότητας κοινής και κατ' ιδίαν προσευχής με κέντρο τη συνεχή συμμετοχή στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας.

Το Ωρολόγιο του Θηκαρά, το οποίο έχει τη δομή του καθιερωθέντος από την Εκκλησία Ωρολογίου με τις επτά Ακολουθίες του νυχθημέρου, προβλέπει άλλους ύμνους και ευχές για την ασκητική ακολουθία της μεγάλης Τεσσαρακοστής και άλλους ύμνους και ευχές για τις ημέρες της λοιπής λειτουργικής περιόδου. Υπάρχουν μάλιστα ειδικά υπομνήματα του ιδίου του Θηκαρά αλλά και μαθητών του τα οποία εξηγούν τη δομή, την τάξη και τον τρόπο αξιοποίησης αυτών των ύμνων.

Το έργο αυτό, το οποίο αξίζει να μελετηθεί και από θεολογικής καθαρά πλευράς και να εκδοθεί προσεχώς κριτικά, αποτελεί προσπάθεια εφαρμογής της αδιαλείπτου λατρείας και ουσιαστικά συνεχίζει την παράδοση της ένταξης ύμνων και ευχών εντός του Ψαλτηρίου. Γράφτηκε για τις ανάγκες της κατ' ιδίαν προσευχής όσων εντός του κοινοβίου ήθελαν να ασκηθούν περισσότερο και να επιμηκύνουν τις

κοινές ακολουθίες της νυχθημέρου λατρείας. Αξιοποιείτο όμως και από τους ησυχαστές και ωρισμένες φορές και από τους εν τω κόσμω χριστιανούς. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα επίσης είναι ότι ο Θηκαράς προβλέπει τόσο την αξιοποίηση της μονολογίστου ευχής όσο και τον τρόπο ένταξης του Ωρολογίου του εντός της κοινής Ακολουθίας.-